

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

10

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATA

BUDAPEST 1969

A PARNDORFI VILLA KÉRDÉSÉHEZ

Az elmúlt két évtized pannoniai ásatásai közül tagadhatatlanul az egyik legjelentősebb a parndorfi /Pándorfalu/ nagy villa feltárása volt. Bár igazán jelentőssé akkor válna, ha részletes publikációban is közzétennék, az ásató Balduin Saria előzetes közlései máris fogalmat adhatnak ennek a minden elképzelhető fényüzéssel kiépített, páratlan méretű palotának fontosságáról. Nem csoda, ha Pándorf körül hamar vita alakult ki. A részletes publikáció elmaradása azonban nem kedvezett e vita kimenetelének, amely a fontos objektum építészettörténeti helyének, rendeltetésének meghatározása helyett egyetlen kérdés, az első tulajdonos körül forgott. B.Saria nemrég végre közzétette a villa csaknem teljes alaprajzát, ami óriási meglepetést keltett s bizonyára megindítja most már a lényegbevágó kérdések tisztázását is /Barb-Festschrift, 252-271/. Mielőtt azonban ehhez egy adalékkal hozzájárulnánk, előbb az immár másfél évtizede megindult vitára kell röviden kitérnünk, hogy néhány félreértést - remélhetőleg egyszer s mindenkorra - eloszlássunk.

Amikor Saria először adott hírt a villáról a Brgenländische Heimatblätterben, egy fontos feliratról is értesített, amely a villa egyik fűtőcsatornájába volt befalazva s a civitas Boiorum egy princepsének vagy éppen praefectusának /PR C/, a Nervától polgárjoggal felruházott Cocceius Caupianusnak sírköve volt. Ezt a bizonyára a közeli környék valamelyik temetőjéből idehurcolt feliratot

Saria támpontul használta fel a villát építő és eredetileg birtokló társadalmi réteg meghatározásához: mivel a villa a bóji civitas területén fekszik, nagy méreteire való tekintettel nyilvánvalóan a civitas egyik igen vagyonos emberének, egy "Boierfürst"-nek, talán épp a feliraton szereplő Cocceius Caupianusnak villája volt. Ez az akkor talán nem eléggé kifejtett, de nem megalapozatlan állítás mintha visszautasításra talált volna Erich Swoboda részéről, aki Carnuntum-könyvének 2. kiadásában /1953, 139.lap/ Sariával polemizálva azt írta, hogy egy mozaikkal, hypokaustummal stb. ellátott villát nem lehet a bennszülött lakosság romanizációja szempontjából példaként felhozni, mert ez olyan lenne, "mintha egy /mai/ kastély nemesi birtoklójának életnivóját a környező falusi közösségeknek átadhatták volna". Swobodának ezt az állítását vontam kétségbe 1957-ben /Historia 6, 1957, 494, 44.j./ arra hivatkozva, hogy már az I.sz.d.közepén is a római provinciális politika egyik eszköze volt a római életmód terjesztése a bennszülött arisztokrácia körében /Tac. Agr. 21/. Ugyanekkor csatlakozva Saria feltevéséhez megjegyeztem, hogy bár a villának épp Caupianusszal való kapcsolatba hozása nem bizonyítható, de a villa minden bizonnyal bóji földbirtokosé volt, és szép illusztrációja Tacitus idézett helyének.

Swoboda e megjegyzéseimmel kapcsolatban levélben hívta fel a figyelmet arra, hogy könyvének ez a passzusa másként értendő: nem a villa bóji tulajdonosát vonta kétségbe, hanem az arisztokrácia romanizációs szerepét tagadta; Sariának egy másik villával, a winden am see-ivel kapcsolatban tett megjegyzéseit cáfolta, s a mozaikokat, hypokaustumot stb. /amik a windeni villára nem jellemzőek/ csak a római életmód általában való jellemzésére említette.

Ilyen értelemben 1959-ben /Bevölkerung von Panno-

nien, 137/ a félreértést a magam részéről tisztáztam, ugyanezt tette Swoboda is Carnuntum-könyvének 3.kiadásában /126. lap/, amennyiben a félreérthető részt elhagyva a parndorfi villát a bój terület nagybirtokrendszerével hozta kapcsolatba, utalva többek között a Flaviusok saltusára / a Flaviusok köztudomásúan a bój arisztokrácia polgárrá emelt tagjai voltak/. A félreértéseket Saria is tisztázta 1960-ban /Omagiu lui C. Daicoviciu, 497, 6.j./.

Időközben a Pannonia lakosságáról írt könyvemben további érveket hoztam fel Saria állítása mellett: Parndorf a Fertővidék azon részén fekszik, amelyen sem veterántelepítés, sem idegenek másfajta letelepítése nem történt /akkor kivételként hivatkoztam három Bruck-környéki felíratra, de ezekről Saria kimutatta, hogy elhurcolt carnuntumi kövek: Burg. Hbl. 13, 1951, 208/; a vidéken sűrűn kerülnek elő a földbirtokos bój arisztokrácia feliratai; e flaviusi polgárjogos bój arisztokrácia kezében nagyszámu rabszolga volt, akiket a carnuntumi piacon szereztek be; a bój földbirtokosok rómaiak életmódját gazdag temetkezéseik importtárgyai is bizonyítják; a bój földbirtokrendszer a 2. szd. folyamán beépült a carnuntumi municipális nagybirtokrendszerbe /Bevölk. 46 skk./.

A Flaviusok nagybirtokai még később is kimutathatók, semmi alapja nincsen tehát annak, hogy a parndorfi villát idegen telepes villájának tartsuk. A tulajdonos kérdése ilyen módon meglehetősen biztonsággal eldönthető; bój földbirtokos volt. Hogy épp Caupianus volt-e, azt már 1957-ben is eldönthetetlen kérdésnek mondtam.

A villa tulajdonosának kérdése ennek ellenére újra polémia tárgya lett, amikor Thomas Edit villakönyvében /Römische Villen in Pannonien, 1964, 190/ újra szembeállít

totta Swoboda állítólagos véleményét Saria és az én véleményemmel, hozzáfűzve azt, hogy én a villa mozaikjait és egyéb fényűző kiképzését tévesen a villa első periódusához kötöttem, holott azok későiek. A bój princepsre való vonatkoztatást azért vetette el Thomas, mert valószínűtlennek tartja, hogy az egykori tulajdonosra annyira ne lettek volna tekintettel, hogy sirkövét csatornába falazzák. Itt sajnos a már tisztázott félreértés mellett újabb félreértések támadtak: tisztázott félreértés került újra terítékre akkor, amikor Swoboda is belekerült a nézeteltérésekbe, holott ő, mint láttuk, sem Saria, sem az én véleményemmel szemben nem foglalt állást, újabb félreértés támadt azonban azzal, hogy 1/ a mozaikok datálásánál nekem olyan állítást tulajdonított, amelyet nem vallottam, 2/ a tulajdonos kérdését kizárólag Caupianus személyére szűkítette le, holott erre már 1957-ben tagadóan reagáltam, 3/ Saria és az én véleményemet azonosította, holott nem azonosak, s végül 4/ figyelmen kívül hagyta mindazokat a nyomós érveket, amelyek a tulajdonos bój arisztokrata voltát támasztják alá.

Ezzel kapcsolatban két dolgot is tisztáznunk kell: először azt, hogy magam nem a mozaikokra hivatkoztam, amikor a villa fényűző kiképzését hoztam fel példának a bój arisztokrácia életmódjára, hanem általában a villa méreteire, amelyek már első periódusában is óriásiak, s akkor is luxusépitményre vallanak, ha a mozaikok csak jóval később kerültek bele. Másodszor pedig a tulajdonos bój voltát azért nem lehet Caupianus sirkövének másodlagos beépítésével cáfolni, mert mint már régebben megírtam, nem is biztos, hogy Caupianus volt az első tulajdonos. De ha ő is lett volna, akkor sem csodálkozhatnánk azon, hogy sirkövét esetleg több évszázaddal később egy másik tulajdonos építőanyagként használta fel. Hogy a 4. szd.-ban korábbi sirköveket mi min-

denre használtak fel, még Pannonia keretein belül sem lehetne felsorolni. Csak egy példát idézünk, amely azért nyomatán többet a latban, mint a többi példa, mert keresztény, alig korábbi sirkó beépítését /szintén csatornába/ tanúsítja: a leányvári táborban keresztény sirköveket építettek csatornába /Alföldi, Untergang I, 81 sk, Nagy L., Pannonia Sacra 87/. A parndorfi villa egyébként legalább egyszer gazdát cserélt, a 4. szd.-ban biztosan nem a bój arisztokrácia leszármazottainak tulajdonában volt.

Thomas Edit felfogását sajnos szinte szórul-szóra átvette A.Ohrenberger /Barb.-Festschr. 613/, aki úgy látszik, sem Swoboda, sem Saria idevágó megjegyzéseit nem olvasta, hanem Thomas Edit alapján hivatkozik rájuk. Ez különösen Swobodával kapcsolatban sajnálatos, hiszen a neki tévesen tulajdonított állítás így megint napirendre került, annak ellenére, hogy a félreérthető passzus óta a Carnuntum-könyv még két kiadásban jelent meg.

Talán nem volt fölösleges e "vitát" ismertetni, mert tanulságul szolgálhat arra, hogy egy félreértést hiába tisztáznak az illetékesek, ha mások az idevágó irodalom mellőzésével azt továbbszövik. Meg kellett tennünk ezeket a megjegyzéseket azért is, mert Erich Swoboda, aki a félreértések időben első szenvedő részvevője volt, maga már nem hívhatja fel rá a figyelmet.

Miután a parndorfi villa első tulajdonosát ha személy szerint nem is, de legalább társadalmi körét tekintve sikerült meghatározni, nem érdektelen a villa további sorsa sem; különösen azért, mivel Saria legutóbbi, eddig legrészletesebb ismertetésében /Barb-Festschrift i.h./ a villa későantik időszakára újabb figyelemreméltó feltevést közölt, s e feltevést egy további kombináció talán újabb adattal tá-

maszthatja alá.

Saria többek között leszögezi, hogy a villa első periódusában is már akkora volt, mint később, s a későbbi periódusok lényeges alaprajzi módosításokat és számottevő nagyobbitásokat nem hoztak. Az első periódus az 1.-2. szd. fordulójára tehető, - ekkor volt Caupianus a civitas egyik vezetője, mint Saria újból megállapítja - a fényűző kiképzés, a római kényelem már erre az első periódusra is teljes mértékben jellemző. A későbbiek során, feltehetően a 4.sz.ele-jén a villa egy nagyméretű apszisos helységgel bővült, amelyet Saria helyesen a császári villák aulájának tart s ezzel kapcsolatban megkockáztatja azt a feltevést, hogy a 308-as /mások szerint 307-es/ császártalálkozót a villában rendezték meg.

Mármost tudvalevő, hogy az antik történetírók stiláris okokból igen fukarkodtak a részletes helyrajzi körülírásokkal. Ha egy esemény helyszínét adták meg, gyakran megelégedtek a nagyon tág "apud", "ad" praepositiókkal és a legközelebb fekvő nagyobb város említésével. Hogy csak a továbbiakban idézendő Ammianusnál maradjunk, Valentinianus dunai átkelésének helyét Aquincumnál adja meg, holott a balparti hegyek miatt az csak a Dunakanyarban történhetett. Épp ezért nem lehet azzal visszautasítani Saria feltevését, hogy a találkozó Carnuntumban volt, nem pedig Parndorfon. Ez a nagy villa különben is bizonyára alkalmasabb környezetet nyújtott a feszült légkörű tanácskozásokhoz, mint a nagyforgalmu táborhely, Carnuntum.

Ha Saria e feltevése egyelőre nem is bizonyítható, annál inkább valószínű egy másik császári látogatás Parndorfhoz való kapcsolása, amely, ha bebizonyosodna, egyben Parndorf antik nevét is felfedné előttünk.

Amikor 375 tavaszán Valentinianus Pannoniába érkezett, Carnuntumban ütötte fel rezidenciáját, amely város ugyan "elhagyatott és piszkos" volt akkoriban /Amm. Marc. XXX 5, 2/, de a tervezett expedíció szervezése szempontjából alkalmas fekvésű. A császár a három nyári hónapot Carnuntumban töltötte /apud Carnuntum ... per continuos tres menses aestivos Amm. Marc. XXX 5, 11/, augusztusban még innen kelt egy rendelete /Cod.Theod. IX 1, 12/ s innen indult el a Dunakanyarba. Kérdés, hogy a császár és kísérete valóban az elhanyagolt Carnuntumban lakott-e, vagy pedig egy méltó és a császári kíséretet befogadni képes közeli villában-e? /Ugy, mint pl. Konstantin, aki szülővárosában, Naissusban időzve voltaképpen a közeli Mediana villában lakott, bár rendeletei Naissusból vannak keltezve./ A választ megkapjuk a novemberi események leírásából. Ammianus szerint, amikor a császárt a halálos gutaütés érte Brigetioban, a hirtelenében összeült haditanács elhatározta a gyermek Valentinianus kikiáltását, hogy ezzel a hadsereg kiszámíthatatlan reakciójának elejét vegyék. A császári kisfiu ekkor anyjával, Iustinával egy száz mérföldre fekvő, Murocincta nevű villában volt, ahonnan lóhalálában Brigetioba vitték, majd pedig ott, vagy inkább a tartományi dux székhelyén, Aquincumban kikiáltották /a kérdésről legutóbb Nagy T., Bp. Műemlékei II, 107, 443 j./. Ammianus ezt írja a villáról: centesimo lapide disparatus, degensque cum Iustina matre in villa quam Murocinctam appellant /XXX 10, 4/.

Valószínű mármost, hogy a Murocincta nevű villa nem akármilyen provinciális majorság volt, hanem császári villa, és éppígy valószínű az is, hogy a császárné négyéves kisfiával a császár tartós rezidenciájában maradt, miután a császár elindult hadjáratára. A Murocincta nevű császári villát tehát a háromhónapos nyári rezidenciával kell azonosítanunk,

vagy legalább is annak közelében kell keresnünk.

Kérdés, ráillik-e Parndorfra mindaz, amit a Murocincta villáról tudunk? A név ráillik: a parndorfi villát kettős fal vette körül, a palotát egy belső, az egész komplexust egy külső, 256x400/500 méteres fal. Fallal körülvett villák azonban szép számmal voltak Pannoniában is. Nyomósabb érv ennél az, hogy Murocincta Ammianus szerint száz mérföldre volt Brigetiotól. Ez a száz mérföld antik szerzőnél körül belül száz mérföldet jelent. Parndorf pedig nem hogy körül belül, de két mérföld híján pontosan száz mérföldre volt Valentinianus halála helyétől:

<u>Itin. Ant.</u>	<u>Itin. Ant.</u>	<u>Tabula</u>
242-248	266-267	
Brigetio		Brigetio
30		30
Arrabona	Arrabona	Arrabo fl.
		12
22	25	Stailuco
		13
Flexo	Flexo	Ad Flexum
		16
30	30	Gerulatis
		14
<u>Carnuntum</u>	<u>Carnuntum</u>	<u>Carnuntum</u>
Összesen: 82	55+30=85	85

/Az első hasáiban elhagytuk az in medio-helyeket, amelyek a távolság kiszámítása szempontjából nem jönnek szóba./ Az első hasáiban a 22 mérföld Győr és Magyaróvár között a valószínűleg valamivel rövidebb, ezért a másik két hasáb 25 mérföldje a helyes. Brigetio-Carnuntum távolsága tehát 85 mérföld. Carnuntumból Scarbantia felé vezetett az út, s innen

egy leágazás vitt Parndorf felé. Az ut a carnuntumi tábor porta principalis sinistrajától indult ki, első szakasza a nevezetes carnuntumi Gräberstrasse volt, majd dél felé kanyarodva Brucknál kelt át a Lajtán. Itt mérföldkő is bizonyítja az átkelő helyét /Kubitschek, Römerfunde von Eisenstadt, 1926, 90 skk, v.ö. G.Pascher, RLiÖ XIX, 1949, 200/. A Parndorf felé való elágazás is itt lehetett, mert különben a Carnuntum-Parndorf közötti esetleges közvetlen utnak egy másik helyen kellett volna a Lajtán átkelnie. Sajnos a brucki mérföldkő mérföldadata nem olvasható, így csak mérésekre vagyunk utalva. A Carnuntum-Bruck-Parndorf távolság 13 mérföld, ami azt jelenti, hogy Parndorf 98 /85+13/ mérföldre, azaz csaknem száz mérföldre volt Brigetiotól. Ammianus a "nongentesimo et octavo lapide" helyett írta a centesimo lapide-t, amint apud Carnuntum-ot írt kb. ehelyett: "non longe a Carnunto in villa quadam Murocincta..." Ne felejtsük el, hogy Ammianus művét felolvasásra szánta, s mint Libaniostól megtudjuk, ő maga olvasta fel először.

A császári villák többnyire a városon kívül voltak: a már említett Mediana mellett pannoniai példák is sorolhatók: a palatium extra muros Poetovio mellett /Amm. Marc. XXIX 6,6/, egy palatium Sirmiumnál /MGH AA II, p. 323, 26/, egy másik palota Sirmium mellett /Philostr. soph. II 1,11/ stb. Ezek közé tartozhatott Parndorf is.

Mócsy András